

Zorunlu iç göç: Ruhsal ve toplumsal sonuçları

Tamer AKER,¹ Bilgin AYATA,² Melih ÖZEREN,³ Behice BURAN,⁴ Ayşenur BAY⁵

ÖZET

Amaç: İnsanın fiziksel çevresinde yaptığı bir değişim olan göç, çok çeşitli ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve psikolojik sonuçları da beraberinde getirir. Zorunlu olarak yapılan iç göçlerde ise, bu sorunlara farklı boyutlar eklenmekte, çeşitli düzeylerde bu göçün tanımı bile yapılamamaktadır. Günümüzde ise iç göçler de mültecilik sorunu kadar önemli bir konuma sahiptir. Türkiye yüzyıllardır göç hareketleri yaşayan bir ülke olmuştur. Son yıllarda ise bu göçlere, farklı bir niteliği olan zorunlu iç göçler de eklenmiştir. Bu süreçte çok çeşitli travmatik olaylarla karşılaşan göçmenlerin önemli ruhsal ve sosyal sorunlarının olabileceği açıktır. Bu çalışma önemli oranda iç göç alan bir metropol olan İstanbul'da zorunlu olarak göç eden kişilerin sosyal ve ruhsal sorunlarının saptanması, zorunlu göçün ruhsal sonuçların ağır bir travmatik yaşantı olan işkenceyle karşılaştırılması ve olası çözüm önerilerinin ortaya konulabilmesi amacıyla yapılmıştır. **Yöntem:** Çalışma multidisipliner bir çerçevede şekillendirilmiştir. Sosyolojik ağırlıklı olan hane görüşmelerinde 60 kişiye kartopu örneklem yöntemi ile ulaşılmış, klinik psikiyatrik görüşmelerde ise, bu hanelerden veya dışından katılan 160 kişi 4 gruba ayrılarak tanınasal amaçlı görüşmeye alınmışlardır. Zorunlu iç göç yaşantısının ruhsal travmatik etkilerini değerlendirebilmeyi amaçlayan bu görüşmede gruplar; sadece i. işkence, ii. işkence ve zorunlu iç göç, iii. zorunlu iç göç, iv. bu olaylardan hiçbirini yaşamamış olan kişilerden oluşmuştur. Görüşmeler hane ve klinik görüşmeler ile desteklenmiş ve veriler kalitatif olarak değerlendirilmiştir. **Sonuç:** Sonuç olarak zorunlu göç yaşayan erkek, kadın ve çocukların önemli ekonomik, toplumsal ve politik sorunları olmakla birlikte aile yapısı da değişmekte, uyum güçlükleri ortaya çıkmaktadır. Psikiyatrik açıdan ise, göç sonucu sadece travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) değil, aynı zamanda depresyon ve diğer anksiyete ve somatoform bozuklukları ortaya çıkabilmektedir. **Tartışma:** Zorunlu göç de işkence kadar insan psikolojisine olumsuz etkide bulunan deneyimlerdir. Bu deneyimleri bir arada yaşamak sorun ve bozuklukların artmasına yol açmaktadır. Çözümün ise yine çok boyutlu olması gerekmekte, siyasal, hukuksal ve ekonomik önlemlerin yanısıra mutlaka sağlığa özellikle de ruh sağlığına önem verilmelidir. Yaklaşımlarda ise toplum temelli bir yönelim daha yararlı olacaktır. (Anadolu Psikiyatri Dergisi 2002; 3:97-103)

Anahtar sözcükler: Zorunlu göç, psikososyal travma, iç göçmen

Forced internally displacement: psychosocial consequences

SUMMARY

Objective: Being a change in one's physical environment, migration has many economic, social, political and psychological consequences on an individual's life. Forced internal displacement which is a phenomenon that lacks the attention other forms of migration have received, adds even more dimensions to this picture. Today, internal displacement is as important as the refugee problem. For centuries, Turkey has had many migration movements. In recent years, an other issue of a different quality has added to the problem: forced internal displacement (FID). It is obvious that internally displaced people have faced many traumatic experiences during this process, and that they are confronted with many social and psychological problems. This research was conducted in Istanbul where many IDPs (internally displaced people) live. The aims of the study were to investigate IDPs' social and psychological problems, to compare the consequences of FID with the consequences of experiencing torture, and to develop suggestions and models for the solution of this problem. **Method:** The study was designed in a multidisciplinary perspective. For the sociological household interviews, 60 people were reached by using the snowball method. For the diagnostic interviews which were held in four different groups, 160 people were invited both through the interviewed households and through other sources. These interviews were conducted in order to evaluate the psychological and traumatic effects of FID. Each person was grouped according his/her traumatic experience: i. torture, ii. torture and FID, iii. FID and iv. none. The interviews were held in on both household and clinical basis and the data was evaluated qualitatively.

¹ Doç.Dr., ³ Dr., Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İSTANBUL

² MA., Johns Hopkins Üniversitesi, Baltimore, ABD

⁴ Psik., Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İSTANBUL

⁵ Psik., Psikiyatrik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Derneği (PAREM), İSTANBUL

Yazışma adresi: Dr. Tamer AKER, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Bakırköy/İSTANBUL
e-posta: ataker@ihlas.net.tr

Results: The results showed that internally displaced men, women and children have important economic, social and political problems. Moreover, as a result of FID, the family structure of IDPs changes and many adjustment problems occur. From a psychiatric view, the picture includes not only post-traumatic stress disorder (PTSD) but also depression and other anxiety and somatoform disorders. **Discussion:** FID has as negative effects on the individual's psychological situation as has torture. Having experienced these two events together results in an increase of the psychological problems and disorders. The solutions to this problem should also be considered in a multidimensional perspective. In addition to political, legal and economical assistance and relief programs which are urgently needed, health, especially psychological health programs should be included. In this respect, community-based approaches will be more effective. (*Anatolian Journal of Psychiatry* 2002; 3:97-103)

Key words: Forced displacement, psychosocial trauma, internally displaced person

GİRİŞ

Göç insanın fiziksel çevresindeki istemli veya zorunlu, geçici veya kalıcı bir değişimdir. Sosyal, kültürel, ekonomik ve politik bazı değişikliklere yol açabileceği gibi aynı zamanda bu tür değişikliklerden de kaynak alabilir. Zorunlu göçte ise insanlar genellikle devletlerin ekonomik, sosyal veya siyasal bazı yaptırımları nedeniyle çevrelerini terk etmek zorunda kalırlar. Zorunlu göçün istemli göçten farklı özellik ve nedenleri vardır.¹⁻³ Zorunlu göçmenlik ve mültecilik günümüzde önemli bir insan hakları sorunu olarak da öne çıkmaktadır.⁴ Dünyada yaşanan hızlı değişiklikler, mültecilik ve göçmenlik tanımlarını da etkilemektedir. Mültecilik ülkeler arasında farklı tanımlanmakla birlikte, uluslararası anlaşmalarda zorunlu iç göçmenlikle ilgili herhangi bir maddeye rastlanmamaktadır. Oysa 20 milyondan fazla insanın bu tür bir göçe maruz kaldığı ve sayılarının gittikçe artarak mültecileri aştığı belirtilmektedir.⁵ Gerek zorunlu iç göçmenler gerekse mülteciler benzer nedenlerle göçe zorlanmalarına karşın, mülteciler daha fazla uluslararası destek görmektedir. Oysa, varolan tanımlamalarda iki grubu ayıran tek önemli vurgu uluslararası sınırların geçilmesidir.

Stresli yaşam olayları, önemli sosyal değişiklikler ve kişinin sahiplendiği kültürün tehdit altında olması çeşitli sonuçlara ve ruhsal hastalıklara yol açabilmektedir.⁶⁻⁹ Zorunlu iç göç, bu tür yaşam olaylarını kapsamakla birlikte, temel travmatik olaylardan birisidir. Göçün kendisinin, göçmenlerin subklinik patolojilerinin ve psikolojik sorunları artıran olayların varlığı, göçe ilişkin ruhsal sorunları açıklamakta kullanılmaktadır. Dünyada göç ve göçün ruhsal sonuçları üzerine yapılmış çok sayıda çalışma vardır. Bu çalışmalar genellikle Asya ve Afrika ülkelerinden ekonomik nedenlerle Avrupa'ya ve Güney Doğu Asya'dan savaş nedeniyle Amerika'ya yapılan göç üzerine yoğunlaşmış ve mültecilerle yapılmıştır. Son zamanlarda eski Yugoslavya, Orta Doğu ve Afrika'da yaşanan göç hareketleri de artan oranda ilgi görmeye başlamıştır.⁹⁻¹⁴

Doksanlı yıllarda Türkiye'de göç hareketlerinde önemli değişiklikler olmuş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden batıya ve şehir merkezlerine doğru zorunlu iç göç yaşanmıştır. Çeşitli kaynaklara göre 4000'in üzerinde köy, güvenlik gerekçeleri veya çatışmalar nedeniyle boşaltılmış, yaklaşık 2.5 milyon insan göç etmek zorunda kalmıştır.^{2,15} Bu durum pek

çok insanın hayatını etkilemektedir. Büyük kentlerde de ciddi ekonomik, kültürel ve alt yapı sorunlarına yol açmaktadır. Türkiye'de yaşanan zorunlu iç göçün ruhsal etkileri üzerine az sayıda çalışma bulunmaktadır. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde zorunlu göç mağdurlarıyla yapılan çalışmada, güvenlik nedeniyle köy ve mezralardan Van il merkezine göç etmek zorunda kalan kişiler arasında ruhsal hastalıkların yaygınlığı araştırılmıştır.¹⁶ Bu çalışmada 15 yaş üzerinde olan 52 kadın ve 65 erkek göçmenle, çeşitli psikiyatrik formlar kullanılarak görüşme yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda %30'a yakın oranda depresyon, %15 oranında panik bozukluğu ve %19 oranında somatizasyon bozukluğuna rastlanılmıştır. Sonuçların Türkiye'de yapılmış diğer alan çalışmalarına göre daha yüksek olması, göçmenlerin yaşamlarının tehdit altında olduğu bir ortam içinde bulunmalarına, işlerini kaybetmelerine, ekonomik durumlarının kötüleşmesine, toplumsal yaşamlarının bozulmasına, istemedikleri bir göçe zorlanmalarına, göç sonrası kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmalarına ve toplumsal desteklerini kaybetmelerine bağlanmıştır. Çalışmada güvensizlik, ümitsizlik ve bastırılmış öfke duyguları içinde yaşayan göçmenlerin depresif bir zemine kuşkucu, çekingen, içe kapalı bir davranış kalıbı geliştirdiklerinin gözlemlendiği belirtilmiştir.

Bu konuda yapılan bir başka çalışmada yaşamlarının bir döneminde işkenceye maruz kalmış 31 kişi ile görüşülmüş, Güneydoğu Anadolu'dan zorunlu olarak göç etmiş bir grup ile politik olarak aktif ve İstanbul'da yaşayan ayrı bir grup incelenmiştir.¹⁷ Çalışmanın sonuçları, işkence ile birlikte göçe zorlanmış kişilerde daha fazla oranda ruhsal sorun olduğu yönündedir. Çalışmaya katılanların %70'inden çoğunda dikkatini toplamakta güçlük, kendini huzursuz, sinirli hissetme ve acı veren anıların istemedikleri halde sürekli zihinlerine gelmesi gibi belirtilerin gözlemlendiği gösterilmiştir.

Bir başka çalışmada ise çevre ilçe ve mezralardan Diyarbakır il merkezine göç etmiş 100 göçmen ve göç etmemiş 80 kişi ile görüşülmüş ve göç edenlerde %66 oranında travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) saptanmıştır.¹⁸

Türkiye'de ve dünyada zorunlu iç göçle ilgili oldukça az sayıda çalışma vardır. Ülkemizde yapılan çalışmalarda zorunlu göçün psikolojik etkileri vurgulanmıştır. Çeşitli sosyolojik çalışmalar da bulunmaktadır. Zorunlu iç göç sorununa yönelik multidisipliner bir yaklaşı-

mın geliştirilmesi gereklidir. Bu amaçla, daha farklı bir bilgi birikimi için sosyoloji ve psikoloji-psikiyatri alanlarını birleştiren, ağırlıklı olarak kalitatif bir yöntem kullanarak yapılacak bir çalışmanın gerekli olduğu düşünülmüştür.

AMAÇ

Göç etmeye zorlanmak, insanların yaşayabileceği en travmatik yaşantılardan biridir. Göçe zorlanmış kişilerin, göç etmemiş kişilerle karşılaştırıldığında birçok travmatik yaşantı ve ruhsal sorun yaşadıkları görülmektedir. Zorunlu göç isteyerek yapılan göç ile kıyaslandığında, insanın sosyal uyum, hayat beklentileri, kişinin dünya üzerine olan temel varsayımları gibi yaşamsal kavramlarını çok daha derinden etkiler. Bir diğer deyişle, zorunlu göç hem sebepleri, hem de sonuçları açısından isteyerek yapılan göçten ve siyasi mülteci olmaktan çok farklıdır. Bunun sebepleri arasında göçe zorlanan kişilerin daha az sosyal ve politik destek görmelerinin var olan sorunları artırması sayılabilir. Aynı zamanda zorunlu iç göç, kişiyi önemli bir travmatik yaşantı olan işkence kadar etkileyebilmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de zorunlu iç göçün sebeplerini, ruhsal etkilerini araştırmayı ve olası çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Çeşitli etmenlere bağlı zorunlu göç gibi bir travmayı araştırabilmek amacıyla, multi disipliner bir yaklaşımla sosyolojik, psikolojik ve psikiyatrik görüşmeler birlikte yapılmıştır. Kalitatif bir yöntem uygulanan çalışmada tanısıl değerlendirme amacıyla SCID(DSM-IV için yapılandırılmış klinik görüşme formu) kullanılmıştır. Ayrıca zorunlu iç göç yaşantısının travmatik etkisinin boyutlarını vurgulayabilmek amacıyla 4’lü bir grup oluşturulmuştur. Böylece:

İlk aşamada hane görüşmeleri yapılarak ağırlıklı olarak sosyal verilerle ilgili bilgi alınmıştır.

İkinci aşamada ise görüşülen ailelerden belirlenen kişiler, kurumlara başvuran kişiler ve diğer kaynakların yardımıyla katılan kişilerden oluşan gruplardaki kişilerle görüşülmüştür. Bunlar:

- Sadece işkence deneyimi olan kişilerin oluşturduğu grup,
- İşkence ve zorunlu iç göç yaşamış grup,
- Zorunlu iç göç yaşamış grup,
- Bu olaylardan hiçbirini yaşamamış gruptur.

Bu şekilde kalitatif bir çalışmanın tanısıl değerlendirme ve kontrol gruplarıyla desteklenmesi sağlanmıştır. Çalışmanın ağırlığı ise zorunlu göç yaşantısı olan kişilerin sorunlarına verilmiştir. İşkence tanımı için Dünya Sağlık Örgütü’nün Tokyo Bildirgesi esas alınmıştır.

Türkiye’nin en büyük metropolünün olması, ülke örneklemi ve göç hareketlerini iyi yansıtmaları nede-

niyle İstanbul, çalışma alanı olarak seçilmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden göç eden ve İstanbul’un değişik bölgelerinde yaşayan pek çok kişi vardır. Çalışmaya alınan kişilerin yaşları 18-65 arasındadır. Kişilere ulaşmak için kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Göç Edenler Derneği (GÖÇDER) ve Toplumsal Hukuk Araştırmaları Vakfı (TOHAV) ile ilişki kurulmuştur. Çalışmanın amacı konusunda kurumlara bilgi verilerek destekleri sağlanmıştır. Araştırmacılar da bu kurumlar ve bazı anahtar kişilerle çalışma boyunca ilişki içerisinde olmuşlardır. Herhangi bir seçim yanlılığını önlemek amacıyla, ruhsal durumları göz önüne alınmaksızın, kurumların ve anahtar kişilerin bildikleri tüm kişilere ulaşmaları istenmiştir. Böylece anahtar kişi aracılığıyla, görüşme yapılacak kişiye ulaşılmıştır. Ulaşılamama ya da çalışmaya katılmayı kabul etmeme gibi nedenler kaydedilmiştir. Bu yöntemle, araştırmacılar ve katılanlar arasında, görüşmeyi kolaylaştıracak bir güven ilişkisi kurulmuştur. Psikolojik sorunları saptanan ya da böyle bir ihtiyaç dile getiren kişiler ücretsiz tedaviye alınmıştır.

Çalışma üç aşamada sürdürülmüştür. İlk aşamada oluşturulan yarı yapılandırılmış bir formla sosyolojik ve psikolojik bir görüşme yapılmıştır. İkinci aşamada ise, SCID kullanılarak tanısıl bir psikiyatrik görüşme yapılmıştır. Üçüncü aşamada ise, ihtiyacı olan kişiler tedaviye alınmıştır.

İlk aşama için Avcılar, Bağcılar, Beylikdüzü, Bahçelievler, Çağlayan, Esenler, Gazi, Osmanpaşa, Güneşli, İkitelli, Kaynarca, Kanarya, Küçük Çekmece, Sarıgazi, Şirinevler, Sultanbeyli, Tarlabaşı, Ümraniye ve Zeytinburnu’nda iç göçmenlerle 50 ev görüşmesi yapılmıştır. Bu evlerde toplam 60 kişiyle görüşülmüştür.

İkinci aşama için ev görüşmelerinde saptanan zorunlu iç göçmenler (40 kişi) ve hem zorunlu olarak iç göç etmiş hem de işkence görmüş kişiler (40 kişi), ikinci görüşmeye çağırılmıştır. Bu kişilere ait bir kontrol grubu oluşturmak amacıyla kaynak kişiler ve çeşitli kurumlar aracılığı ile ulaşılan işkence görmüş ama göç yaşamamış 40 kişi ve bu yaşantıları olmayan ayrı bir 40 kişiyle görüşülerek toplam dört grup oluşturulmuştur. Bu kişilerle tanısıl amaçlı SCID görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmeler SCID konusunda standardize olan iki psikiyatrist tarafından yapılmıştır.

Ev görüşmelerinde iki sosyolog tarafından eğitilen araştırma görevlileri 60 sosyolojik görüşme gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmelerde kişinin bölgedeki çatışmalar öncesindeki yaşamı, bu deneyimlerin yaşantıları üzerine etkileri, göçü belirleyen etmenler, göç süreci ve İstanbul’a yerleşim, metropolden beklentileri, yeni ortamları hakkındaki düşünceleri, toplumsal ve kültürel kimliklerin yeniden tanımlanması işlenmiştir. Görüşmeler ev ve günlük yaşam gözlemleri ile de desteklenmiştir. Bu görüşmelerde psikologlar da yer alarak kendileri açısından bir değerlendirme yapmışlardır. Bu görüşmelerden önce

Sultanbeyli ve Güneşli’de pilot görüşmeler yapılmıştır. Pilot çalışmada soru formunun oluşturulması ve görüşmecilerin standardizasyonu sağlanmıştır. Pilot uygulamada ulaşılan dört aile ana çalışmaya alınmamıştır, ancak tedavi ihtiyacı olan kişiler ruhsal tedaviye alınmıştır.

Katılımcılara çalışmanın amacı ayrıntılı olarak anlatılmış, rızaları alınmış, etik ve gizlilik ilkelerine özen gösterilmiştir. Bilgiler belli içerikler altında toplanarak kalitatif olarak değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Sosyolojik Bulgular

Çalışmada 50 haneye ulaşılmış ve bu hanelerde 60 kişiyle görüşme yapılmıştır. Görüşülen kişilerin hepsi zorunlu olarak göç etmiş Kürt kökenli ve Güneydoğu Anadolu’dan gelen kişilerdir, yaş ortalamaları 31, %55’i kadındır ve bir hanede ortalama 7 kişi yaşamaktadır.

Ekonomik Durum

Görüşmelerin sonuçlarına göre çalışmaya katılan kişiler kendi köylerinden ya da kasabalarından ayrılmış olmanın getirdiği zor ekonomik koşullar altında yaşamaktadırlar. Bu kişilerin %90’ı yaşam standartlarının düştüğünü, çok düşük ücretlerle çalıştıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca önemli oranda işsiz oldukları ya da geçici işlerde çalıştıkları gözlenmektedir (%75, bu oran kadın ve erkekleri kapsamaktadır). Bu durumun başlıca nedenleri ise, kendi yaşadıkları bölgede çoğu çiftçi ya da dükkan sahibi olan kişilerin İstanbul’un çalışma koşullarına uyum sağlayamamaları, niteliklerine göre iş bulamamalarıdır. Ayrıca, bu kişilerin iş koşulları için gerekli yeteneklere sahip olmamaları, ayrımcılık ve iş pazarının sıkı koşulları gibi nedenlerden dolayı iş imkanları oldukça sınırlıdır. Bu koşullar sebebiyle asgari ücretin altında maaşlarla, haftada 7 gün ve genellikle de sosyal güvenceleri olmaksızın çalışmaktadırlar (%84). Yaşam koşullarının bir başka etkisi ise, ailelerde onlu yaşlardaki çocukların (%45) ve kadınların da (%15) çalışmak durumunda kalmasıdır. Ayrıca, ekonomik koşullar nedeniyle büyük aileler kendilerine yetecek bir barınma imkanı bulamamaktadır (%95).

Aile Yapısı

i. Çocuklar

Zorunlu olarak yapılan göçün bu ailelere bir diğer etkisi aile yapısının farklılaşmasıdır. Bu durum, ailenin çocukları ve kadınları için açıkça gözlemlenebilmektedir. Birçok ailede (%40) ailenin geçimini onlu yaşlardaki çocuklar sağlamaktadırlar. Okul yaşlarında olan çocukların (%65) tam ya da yarı zamanlı işlerde çalışması eğitimlerini doğrudan etkilemektedir. Bir

kısmı (%20) çalıştıkları, İstanbul’da kayıtlı olmadıkları (%15) ya da aileleri okul masraflarını karşılayamadığı (%30) için okula gidememektedirler. Aile reislerinin %60’ı daha önce çocuklarını okula gönderebiliyorken göçten sonra ekonomik koşullar yüzünden göndere-mediklerini, %80’i en önemli sorunlarından birinin çocuklarının eğitimi olduğunu belirtmektedir. Çocuklar erken yaşlarında hayatın yüklerini fazlasıyla üstlenmekte; 12 yaşın üstündeki çocuklar çoğunlukla tekstil sektöründe çalışırken, daha küçükleri ayakkabı boyacılığı yapmakta ya da sokaklarda kağıt mendil vb. satmaktadırlar. Bu katı koşullara rağmen İstanbul’daki yaşama en iyi uyum sağlamış olanların onlu yaşlardaki çocuklar olduğu görülmektedir. Bu gençler ve çocuklar İstanbul’daki yaşamın olanaklarına, sosyal hayata, politik parti ve etkinliklere daha fazla katılmaktadırlar (%55). Daha iyi uyum sağlamlarına rağmen bu çocukların ve ergenlerin % 80’i, köyle-rindeki koşulların iyileştirilmesi halinde geri dönmek istediklerini belirtmişlerdir. Az bir bölümü ise Batı Avrupa ülkelerine göç etmeyi düşünmektedir.

ii. Kadınlar

Görüşme yapılan kadınların çoğu göç sonrasında sosyal çevrelerini kaybetmelerinden, aile ve akraba çevresinden uzak kalmalarından yakınmaktadırlar (%80). Orta yaş ve üstündeki kadınların bir çoğu Türkçe bilmediği için şehir ortamına uyum sağlayamamaktadır (%65). Yaşadıkları bir diğer sorun ise oturdukları daireye sıkışıp kalmalarıdır; çoğunun hane dışında hiç kimse ile iletişimi bulunmamaktadır (%75). Hemen bütün kadınlar, İstanbul’a geldikten sonra psikolojik sorunlarının arttığını, daha gergin olduklarını ve sıklıkla baş ağrılarının olduğunu belirtmektedir (%90). Köylerine dönmeyi en çok kadınların istedikleri gözlenmektedir (%95). Kızlar ise daha farklı bir durumdadır. Genç yaşta çalışma hayatına girdikleri için daha güçlü bir sosyal statüye ve geniş sosyal çevreye sahiptirler. Köyleriyle kıyaslandığında, şehirde daha özgür ve daha rahat hareket edebilmektedirler. Bu yüzden de köyüne geri dönmeyi isteyen genç kadınların sayısının daha az olduğu gözlemlenmektedir (%20).

iii. Erkekler

Aile reisi olarak kabul edilen erkekler için ise durum oldukça farklı görünmektedir. Evin geçimini sağlama-ya alışan bu kişiler artık bu görevi üstlenmemektedirler (%45). Erkekler, ailedeki kadın-erkek ilişkileri gereği diğer zorunlu olarak göç etmiş kişilerle ya da Kürtlerle kahve, politik etkinlik ya da parti gibi yerlerde görüşme için daha çok imkana sahiptir (%75). Hanenin küçük-büyük erkekleri, en fazla uyumu sağlayan olmalarına rağmen köylerine dönmek için güçlü bir istek duymaktadırlar (%80). Genç erkeklerin, daha güçlü sosyal ve politik bağlara sahip oldukları görülmekte (%65). Bazı erkekler, güvenlik, politik özgürlük ve iş imkanları sebepleri ile Avrupa ülkelerine göç etmek istediklerini belirtmişlerdir.

iv. Sosyal durum

Zorunlu göç, bu kişilerin sosyal yaşamlarını da oldukça fazla etkilemektedir. Göçmenler, yeni yerleşim bölgelerinde önemli derecede duygusal ve sosyal sıkıntıları olduğunu belirtmektedir. Göçmenler, kendi durumlarında olmayan kişilerle ilişki kurduğunda huzursuzluk yaşadıklarını belirtmişlerdir (%80). Türk komşularıyla ilişki kurmakta zorluk çekmektedirler (%70). Göçe zorlanmış kişiler -genellikle de kadınlar- bu sebeplerle, kendilerini tecrit edilmiş gibi hissetmektedir (%80). Görüşme yapılan kişilere göre (%75) önemli sorunlarından biri, akrabaları ya da hemşehrileri dışındaki kişilerle iletişimlerinin olmamasıdır. Kişilerin %95'i ev ya da iş bulma olanaklarını akrabaları ya da hemşehrileri sayesinde bulduklarını belirtmektedir. Bunlardan %40'ı ise, sorunları olduğunda başvurdukları ilk adresin HADEP ya da GÖÇDER gibi kuruluşlar olduğunu belirtmektedir. Bu kişilerin kendilerini tecrit edilmiş gibi hissetmeleri, kendilerini güvende hissetmemeleri ile de ilişkilidir. Kişilerin %80'i güvenlik güçleri tarafından yapılan baskının İstanbul'da daha az olduğunu belirtmelerine rağmen, %90'ı kendilerini güvende hissetmediğini belirtmiştir.

v. Politik durum

Zorunlu göçmenlerin, göçten sonraki hayatlarını etkileyen unsurlardan biri de politik durumlarıdır. İstanbul'da yaşayan zorunlu göçmenlerin %35'i güvenlik nedeniyle ya da yaşadıkları yerleri terk ederken gerekli belgeleri yanlarına almadıkları için kayıtlı olarak yaşayamamaktadır. Bu da oy vermesine engel olmaktadır. Zorunlu olarak göç etmiş kişilerin göçe yönelik politik farkındalığının ve bilincinin yüksek olduğu da açıkça gözlemlenmektedir. Bu kişilerin göç etmek zorunda kalmalarının sebepleri ya korucu olmayı reddetmeleri, ya da silahlı çatışmalar nedeniyle yaşadıkları bölgelerin üs olarak kullanılması olarak gösterilmektedir. Bu yüzden zorunlu göçmenler kendi akrabaları, hemşehrileri, HADEP ya da diğer Kürt kuruluşları ile sınırlı bir çevrede yaşamayı tercih etmektedirler. Göç sonrası devletten yardım alıp almadıkları sorusuna, çalışmaya katılanların tamamı "hayır" yanıtını vermiştir. Bu kişilerin %85'i akraba ve hemşehrilerinden, %5'i hemşehri derneklerinden ve %10'u HADEP'ten yardım aldığını belirtmiştir. Sosyal ya da sosyo-politik çevrelerle bağlantıları olan göçmenlerin, göç sonrası yaşadıkları sorunlarla daha iyi baş ettiği, gelecekle ilgili olarak da daha iyimser olduğu gözlemlenmektedir. Görüşme yapılan kişilerin %85'i gelecekte beklentisinin olmadığını, %80'i ise gelecekle ilgili planı olmadığını belirtmiştir. Yalnızca %25'i gelecekle ilgili tek planlarının çocuklarının eğitimi olduğunu belirtmektedir.

Psikiyatrik-Psikolojik bulgular

Zorunlu iç göçün psikiyatrik etkilerini daha iyi anlayabilmek amacıyla dört grup oluşturulmuştur:

- Sadece işkence deneyimi olan kişilerin oluşturduğu grup,
- İşkence ve zorunlu iç göç yaşamış grup,
- Zorunlu iç göç yaşamış grup,
- Bu olaylardan hiçbirini yaşamamış grup.

Dört gruptaki cinsiyet oranları birbirine yakındır, örneğin erkekler %63-70 oranında bulunmaktadır. Sosyolojik ağırlıklı ev görüşmelerine daha çok kadınlar katılmış olmasına rağmen, alıştıkları yerler dışında yapılması nedeniyle kadınların klinik görüşmelere katılmaları daha düşük oranda olmuştur. Kadınların klinik görüşmelere genellikle çocukları ve yakınlarıyla katılmaları dikkat çekicidir. Bazı görüşmeler kadınlarla evde yapılmasına karşın, cinsiyet oranlarında belirgin bir eşitlik sağlanamamıştır. Bu nedenle zorunlu iç göçe bağlı olarak ortaya çıkabilen depresyon, somatizasyon ve diğer sorunlar daha az saptanmış olabilir.

Grupların yaş ortalamaları da birbirine yakın, yalnızca işkence deneyimi olan grubun 32, diğer grupların da ortalama 29'dur. Dört gruptaki kişilerin tamamı Kürt kökenli veya Güneydoğu Anadolu doğumludur. Gruplardaki kişilerin eğitim düzeyleri birbirine yakındır. Yüzde 34-40 arasındaki önemli bir kısmı ilköğretim mezunudur. Katılanların %40'a yakını bekardı. İşkence gören ve/veya zorunlu göç etmiş kişilerin %40'ının işi yok veya düzenli bir işte çalışmıyordu. Yine bu gruplardaki kişilerin %70'inin gelir düzeyleri belirgin olarak düşüktü. İlk üç gruptaki kişilerin travmatik deneyimleri birbirine yakındı ve ortalama 3 travmatik yaşantı bildirmekteydiler.

Zorunlu olarak göç etmiş kişilerle yapılan psikiyatrik görüşmeler sonrasında dört gruba göre karşılaştırılan sonuçlar bize bu kişilerin ruh sağlığı hakkında bilgi vermektedir. Birinci grupta %15 oranında depresyon, %30 oranında travma sonrası stres bozukluğuna (TSSB) rastlandı. İkinci grupta ise depresyon oranı %25, TSSB oranı %35'di. Bu grupta birinci gruptan farklı olarak %5 ağır bozukluğu, başka türlü tanımlanamayan somatizasyon bozukluğu ve panik bozukluğuna rastlandı. Üçüncü grupta depresyon oranı %28, TSSB oranı %30, somatizasyon bozukluğu %10 ve panik bozukluğu oranı %5 idi. Bu grupta bu oranlar dışında özgül fobi ve ağır bozukluğu mevcuttu. Dördüncü grupta ise %5 oranında depresyon ve somatizasyon bozukluğuna rastlandı.

Bu bilgiler ışığında sonuç olarak birkaç nokta öne çıkmaktadır:

- Zorunlu göç ruhsal hastalıkların gelişmesine eğilim yaratır. Travmatik yaşantı, genel olarak beklendiği gibi, sadece TSSB'na değil, aynı zamanda depresyon ve diğer anksiyete ve somatoform bozukluklara sebep olabilir.
- İşkence görmüş kişiler zorunlu göç de yaşadılarsa, TSSB ya da psikopatoloji oranı artmaktadır. Göçmenlerde travmatik stres belirtilerinin yanı sıra,

diğer anksiyete ya da somatoform bozukluklar görülebilir.

3. Zorunlu göç ve işkence insan psikolojisine olumsuz etkide bulunan deneyimlerdir. Bu deneyimleri bir arada yaşamak sorun ve bozuklukların artmasına yol açmaktadır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Zorunlu göç, işkence gibi travmatik bir etkiye sahip olabilir. Travmatik etkinin şiddeti, zorunlu göç sırasında kişinin kendisinin ya da sevdiği birinin fiziksel ya da psikolojik bütünlüğüne yapılan bir tehdit söz konusu olduğunda artmaktadır. Zorunlu göç sırasında işkencenin yanı sıra, bir çok travmatik deneyim de yaşanmaktadır. Eve ya da köye yapılan saldırılar, sevilen bir kişiyi kaybetmek, toplu dayak gibi deneyimler bunlar arasında sıralanabilir. TSSB ve diğer anksiyete bozuklukları bulguları, bu travmatik olaylar ile ilintili gibi görünmektedir. Bunun yanı sıra travmatik strese şiddet-etki ilişkisi daha da önemli hale gelmektedir. Travmatik deneyim biriktikçe, tepkilerde ve özellikle anksiyete bozukluklarının görülmesinde artışa sebep olmaktadır.

İlk iki gruptaki depresyon düzeyinin, belirtilen ve saptanan belirti ve bulguların yüksek olduğunu görüyoruz. Bu durumu 'kayıp' ya da 'yas' tepkileri de etkiliyor olabilir. Mekan ya da ev kaybı da, sevilen birinin kaybı sonrasında verilen psikopatolojik tepkilerin verilmesine, dolayısıyla da depresyon belirtilerine yol açabilir. Fakat, sevilen birinin kaybı durumlarında yaşanan şok, inkar, uzlaşma, kabul evrelerinin göçmenlerde yaşanmadığını görüyoruz. Bu kişiler genellikle öfke biçimini alan güçlü bir inkar durumu yaşamaktadırlar. Bu öfkenin devlete, hükümete ve bağlantılı kurumlara dönük olması dikkat çekicidir.

İkinci ve üçüncü gruplarda depresyon ve TSSB dışında somatoform ve anksiyete bozukluklarına da rastlanmaktadır. Türkiye de dahil, Batılı olmayan bazı ülkelerde somatizasyon sıklıkla rastlanan bir durumdur. Kültürel yapılanmayla ilişkili bir şekilde kadınlarda daha sık gözlenir. Sorunlarını söze dökmekte güçlük çeken kadınların, bunları çeşitli ağrılar, sindirim sistemi yakınmaları gibi bazı fiziksel belirtilerle somatize ederek gösterdikleri belirtilmektedir. Kadınların yaşadıkları bölgelerde de bu tür yakınmaları olmakla birlikte, özellikle göçten sonra bunların belirgin derecede arttığı anlaşılmaktadır. Bu artışta göç sürecinde, öncesinde ve sonrasında karşılaşılan psikososyal stresörler önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle göç yaşamış ikinci ve üçüncü gruplarla yalnızca işkence deneyimi olan birinci grup arasında çeşitli farklılıklar vardır. İşkence deneyimi olan kişilerde TSSB ve travmatik stres belirtilerine daha sık rastlanırken, göç etmiş kişilerin daha geniş bir semptomatolojiye sahip oldukları gözlenmektedir. Zorunlu göçe ilişkin koşullar göz önüne alındığında, yalnızca göçün travmatik stres belirtileri için tek

başına bir risk etmeni olmayacağı açıktır. Gerek değişik etmenleri, gerekse gösterdiği yaygın semptomatoloji nedeniyle zorunlu göçe bağlı psikiyatrik sorunları TSSB dışındaki tanımlarla da açıklamak olasıdır. Kültürel ve travmaya ilişkin özellikler göz önüne alındığında DSM-IV sınıflandırması içinde yer alan *Aşırı Stres Bozuklukları* kategorisi dikkat çekmektedir. TSSB her ne kadar geçerli ve güvenilir bir tanı kategorisi olarak gözüксе de, bazı kültürlerde yaşanan yaygın ve ardışık travma ve travmatik stres belirtilerini açıklamakta yetersiz kalabilmektedir.

Psikiyatrik ve psikolojik görüşmelerde de hane görüşmelerine uygun çeşitli bulgular ortaya çıkmıştır. Katılanların yaşam kalitelerindeki belirgin düşüklüğün yanı sıra yalıtım, güvensizlik, baskıya ilişkin korkular, ekonomik, eğitim ve sağlık güçlükleri genel bir kontrol yitimi duygusuna yol açmış gözükmektedir. Bu da göçmenlerdeki psikopatolojik sıkıntıların artmasına yol açmaktadır. Oldukça yaygın olmaları nedeniyle kişilerin başa çıkma yeteneklerini olumsuz olarak etkilemektedir. Bunun sonucunda da genel bir umutsuzluk ve çaresizlik duygusu ortaya çıkmaktadır. Sıklıkla bu durum "hiç bir şey değişmeyecek, yapabileceğim hiç bir şey yok" olarak dile gelmektedir.

ÖNERİLER

Etkilenen kişilere yardım bireysel ve toplum psikolojisi kapsamında düşünülebilir. Bireysel veya grup terapilerinde bilişsel davranışçı yaklaşımlar travma gruplarında etkili yaklaşımlar olarak gözlenmektedir. Bireysel terapinin amacı yalnızca belirtileri azaltmak değil, kişiye bunlarla başa çıkabileceği gücü vermek ve mevcut sorunlarına karşı kontrol duygusu kazandırmaktır. Bunun en önemli gerekçelerinden biri de özellikle stresörlerin süregittiği toplumlarda belirtileri sifıra indirmenin mümkün olmayacağı gerçeğidir. Bu nedenle ki, terapi özellikle başa çıkma yetenekleri kazandırma ve mevcut olanları güçlendirme üzerine yoğunlaşır.

Çalışma süresince az sayıda yapılmış olmasına karşın, grup terapilerinin de yararlı ve zaman kullanımı açısından etkili yöntemler oldukları söylenebilir. Bu nedenle bu tür terapilerin yapıldığı merkezlerin hizmet vermesi önemli bir ruh sağlığı işlevi görecek-tir. Yine de bu merkezlere ihtiyacı olan kişilerin ulaşımı için toplum psikiyatrisi temelli ekonomik ve eğitsel bazı önlemlerin alınması da gerekmektedir.

Terapi, yardım ve bireysel çabaları aşan sorunların varlığında sosyal destek ve etkileşimin kontrol duygusu kazandırmada ve kişileri güçlendirmede önemli bir işlevi vardır. Çok boyutlu sorunları olan göçmenlere yapılacak çözüm önerilerinin de bu boyutları kapsayacak siyasal, hukuksal, sosyal, ekonomik ve psikolojik niteliklerinin olması gerekmektedir. Bunun küçük bir parçasını gerçekleştirebilmek için sağlık hizmetlerinde çalışanlarda, hemşehri derneklerinde ve çeşitli kurumlarda zorunlu göç sonucu oluşan psikolojik

sorunların tanınmasına ilişkin eğitim ve bilgilendirme

çalışmaları önemlidir.

Teşekkür; Araştırma, MEAwards (Middle East Awards for Population and Social Science) tarafından desteklenmiştir. Yazarlar, katkıda bulunan tüm kişi ve kurumlara teşekkür ederler.

KAYNAKLAR

1. Durugönül E: Sosyal değişme, göç ve sosyal hareketler. *Toplum ve Göç. Sosyoloji Derneği II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara, 1997, s. 95-100.*
2. İçduygu A, Ünal T: Türkiye'de iç göç sorunsal alanları ve araştırma yöntemleri. *Türkiye'de İç Göç Konferansı, 6-8 Haziran 1997, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 38-54.*
3. Kümbetoğlu B: Göçmenlik, mültecilik, yeni bir yaşam ve sonrası. *Toplum ve Göç. Sosyoloji Derneği II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara, 1997, s. 271-280.*
4. Amnesty International Annual Report. 1996.
5. Durieux JF: The hidden face of the refugee problem. *Refugees no.103, 1996.*
6. Baker R: Psychological consequences for tortured refugees seeking asylum and refugees status in Europe. *Torture and Its Consequences, 1992.*
7. Chung RC, Kagawa-Singer M: Predictors of psychological distress among southeast Asian refugees. *Soc Sci Med 1993; 36:631-639.*
8. Eitinger L: The incidence of mental disease among refugees in Norway. *J Ment Sci 1989; 105:326-338.*
9. Ellis S, Barakat S: From relief to development: the long-term effects of 'temporary' accommodation on refugees and displaced persons in the Republic of Croatia. *Disasters 1996; 20:111-124.*
10. Eitinger L: The incidence of mental disease among refugees in Norway. *J Ment Sci 1989; 105:326-338.*
11. Van der veer G: The psychiatric approach. *Political Refugees, Psychological Problems and the Consequences of Repression and Exile'da, Amsterdam, 1990, s. 23-28.*
12. Wyshak G: The relation between change in reports of traumatic events and symptoms of psychiatric distress. *Gen Hosp Psychiatry 1994; 16:290-297.*
13. Young H, Jaspars S: Nutrition' disease and death in times of famine. *Disasters 1995; 19:94-109.*
14. Zolberg A, Suhrke A, Aguado S: *Escape from violence: conflict and the refugee crisis in the developing world.* New York, Oxford University Press, 1989.
15. İnsan Hakları Vakfı Raporu. İHV Yayını, 1995.
16. Kara H: Göç ve psikiyatri. 6. *Anadolu Psikiyatri Günleri Bilimsel Çalışmalar Kitabı, 1997, s. 169-174.*
17. Karalı N, Yüksel Ş: Effects of forced migration on psychological problems seen after torture. 5. *European Congress on Traumatic Stress, Maastricht, 1997*
18. Sır A, Bayram Y, Özkan M: Zorunlu iç göç yaşamış bir grupta travma sonrası stres bozukluğu üzerine bir ön çalışma. *Türk Psikiyatri Dergisi 1998; 9:165-172.*